

ORSZÁGOS HÍRŰ NAGYGYMNÁZIUM EGY ALFÖLDI KISVÁROSBAN – JEZSUITA SIKERTÖRTÉNET KALOCSÁN (1860-1920)

DR. LAKATOS Andor

(főiskolai tanár, Tomori Pál Főiskola – levéltárvezető, Kalocsai Főegyházmegyei Levéltár)

1860-ban a jezsuiták vették át Kalocsán az érseki gimnázium vezetését, s a csöndes kis intézmény látványos fejlődésnek indult, másfél évtized múlva már az ország legjobb gimnáziumai közé sorolták. Hogyan működött egy klasszikus humán gimnázium? Hogyan menedzselték iskolájukat a jezsuiták? Mi állt a sikerek hátterében? Ezekre a kérdésekre keresünk válaszokat, felidézve egy 19. századi elitképző iskola életét.

Kulcsszavak: oktatástörténet, pedagógia, jezsuiták, Kalocsa, egyházi iskolák

Témafelvetés, tézisek a kalocsai jezsuitákról

1860-ban, Kunszt József érsek hívására néhány jezsuita szerzetes érkezett Kalocsára, hogy átvegye az érseki gimnázium vezetését. Megjelenésüket nagyobb távlatokban, országos viszonylatban szemlélve megállapítható, hogy az esemény próbálkozás volt az 1773-ban feloszlott rend magyarországi újraterelítésére¹⁰¹, és a szerzetesek lelkes munkáját még több mint egy évtizeden át a „sötét múltat” emlegető, kellemetlen közéleti-politikai támadások kísérték, mivel a jezsuitákban az uralkodó politikai eszmék, a szabadelvű gondolkodás legfőbb ellenségeit látták¹⁰².

1875-ben viszont Trefort Ágoston vallás- és közoktatásügyi miniszter már az ország legjobb intézményei közé sorolta a jezsuiták kalocsai főgimnáziumát, s ez az országgyűlésben elhangzott beszéd markánsan jelezte a politikai megítélés változását, a hangsúlyok eltolódását az előzetes aggodalmaktól a tevékenység értékelése felé.

A közélet „pálfordulásában”, a támadások elcsendesedésében komoly része volt a megerősödött kalocsai intézmény sikeres működésének és jó hírének, a továbbiakban ezeket a sikereket igyekszünk részletezni, a következő hangsúlyok, „tézisek” mentén:

¹⁰¹ A jezsuiták 18. századi feloszlása a rend fénykorában, politikai nyomásra történt. A 19. századi újrakezdés részeként, Magyarországon 1853-ban Nagyszombatban, 1854-ben Pozsonyban, majd 1858-ban Szatmárnémetiben telepedtek le jezsuiták, ezt követte az 1860-as, kalocsai alapítás. Ld. Szilas László S. J.: Jezsuiták Magyarországon. In: Magyar Katolikus Lexikon V. kötet Homo-J. Főszerk.: Dr. Diós István, Szent István Társulat, Budapest, 2000. 830.o.

¹⁰² 1872-ben, Pest-Pilis-Solt vármegye közgyűlésén pl. Haynald Lajos kalocsa-bácsi érsek vette védelmébe az általa is támogatott jezsuitákat, miközben több megyénél a rend kitiltását javasolták-kezdeményezték. A korabeli lapok azt is szóvá tették, hogy az egyébként köztisztviselőként álló érsek így népszerűségét csökkentette-veszélyeztette. Ld. Protestáns egyházi és iskolai lapok 13/48. (1872.11.30.) 1527.o. és Borsszem Jankó 1872.11.24., 256. szám, 2.o.

- A jezsuiták kalocsai intézménye a rend 19. századi, magyarországi történetének „zászlóshajója”. A 19. század közepétől a magyar jezsuiták a monarchia közös, osztrák-magyar rendtartományához tartoztak, s az 1909-re megvalósult magyar önállósulásban fontos szerepet játszott Kalocsa, ui. országos ismertsége és elismerése további fejlődési lehetőséget biztosított, mintegy Budapest „kapuja” lett a rend számára.¹⁰³

- Az intézmény tanárai többféle nemzetiségűek voltak, és gyakran távolról érkeztek Kalocsára, de hamarosan a magyar kultúra kiváló művelői, tudósai, sőt önérzetes képviselői lettek. Ez a műhely az újabb jezsuita hivatások születésének is meghatározó színterévé, s a jezsuita növendékképzés fontos gyakorlati terévé vált Magyarországon.

- A kiváló humán oktatás (latin, görög, magyar és német nyelvek-irodalom) mellett a természettudományos képzésben a gyakorlatias kísérletező-kutató szemlélet, a gazdagon felszerelt szertárak jelentős (a csillagvizsgáló esetében világhírű) kutatási eredményekhez vezettek, mintegy igazolva az emberi gondolkodás egyetemességét, s a 19. századi jezsuiták motivációs módszereit. Náluk a humángimnázium-jelleg megalapozta a természettudományos műveltséget, a fő cél a gondolkodási készségek fejlesztése volt, mely sokféle módon, az egész személyiség nevelésének részeként történt.

- Az intézmény fénykora a 19. század vége és a 20. század eleje: ekkor vált teljessé az iskola, a kollégium, a rendház és a templom épület-együttese, továbbá az elit intézmény „szociális hálóját” (ösztöndíjak, segélyek rendszere) is kiépült a szegényebb tanulók számára. A diákságot az „érdemek szerzése” és a versenyszellem jellemezte, a rendszeresen kiadott évkönyvek is az említett érdemeket és eredményeket tükrözték.¹⁰⁴

- Erősek voltak a bácskai kapcsolatok: a diákok közel fele a Délvidékről érkezett (ez a terület Trianon után a határon túlra került, és ezzel sajnos a gimnázium szempontjából lényegében elszigetelődött). Kalocsa az első világháború végéig fontos szerepet játszott a bácskai magyar katolikus értelmiség nevelésében, s a bácskai nemzetiségek magyar kultúrájának kialakításában és művelésében.

A kezdetekről: piarista-jezsuita váltás Kalocsán

Megkerülhetetlen kérdés, hogy miért cserélt gazdát 1860-ban egy Kalocsán működő gimnázium, amelyet akkor már közel egy évszázada a piaristák gondoztak? Az utókor száraz, tényszerű megállapításai, a lexikonok szócikkei szerint a piaristák

¹⁰³ 1871-től a rendtartomány hivatalos neve Osztrák-Magyar Provincia volt, s a jezsuiták önálló magyar rendtartománya 1909-ben alakult meg. Budapesten 1886-ban (26 évvel a kalocsai újrakezdés után) kapott engedélyt a rend a letelepedésre. Ld. Szilas László S. J.: Jezsuiták Magyarországon. In: Magyar Katolikus Lexikon V. kötet: Homo-J. Főszerk.: Dr. Diós István, Szent István Társulat, Budapest, 2000. 830.o.

¹⁰⁴ Az iskola évről-évre megjelenő Értesítői rendszeresen közölték a diákság „Érdemsorozatát”, mely a számos elismerés és jutalom felsorolásán túl valamennyi tanulmányi eredményt tartalmazott.

önként távoztak, átadva helyüket a jezsuitáknak, s a csere összefüggésben állt az intézmény nagygymnáziummá fejlesztésével, vagyis a piarista korszak négy osztálya helyett a továbbiakban klasszikus nyolc osztályos gymnázium működött Kalocsán.

A csere hátterében meghúzódó döntés valójában egyértelműen az akkori érsek, Kunszt József személyéhez köthető. Kunszt érsek 1852-ben érkezett Kalocsára, s a piaristák „historia domusában”, azaz háztörténetében már 1854-ben feljegyezték, hogy az érsek számos kedvezményt megvont tőlük, s ha ez így megy tovább, várhatóan „nem lesz soká maradásuk”. Különösen erős a kontraszt, ha figyelembe vesszük, hogy Kunszt később milyen bőkezűen bánt a Kalocsára hívott jezsuita szerzetesekkel. A „kiéheztetés” és a „bőkezű bánásmód” egyaránt bizalmi kérdésekre adott „válasz” volt tehát, melynek hátterében kimondatlanul ugyan, de az 1850-es évek meghatározó politikai-egyházpolitikai szempontjai álltak. Kunszt érsek a bécsi udvari körök és a maga megítélése szempontjából túlságosan magyar érzelmű, az 1848-49-es szerepét tekintve „rebellis” piarista rendet cserélte fel a jezsuitákkal Kalocsán, akiktől viszont a „lázado magyar szellem” megszelídítését remélte. A jezsuiták alkalmazását az érsek valószínűleg érkezésétől fogva tervezte, és fokozatosan el is érte, kész helyzetet teremtve mindkét rend számára. 1860 őszén így került sor a cserére, s Kunszt érsek a jezsuitákkal szemben már maximálisan türelmes és nagyvonalú volt. Háromszázezer forintot költött épületeik megújítására-bővítésére, és több mint kétszázezret alapítványukra, mellyel az intézmény hosszú távú működését kívánta megalapozni. Ezek az összegek teljesen más nagyságrendet képviseltek a korábbi piarista működés feltételeihez képest. Így történt, hogy az átvételkor alig több mint 100 diákot oktató gymnáziumból 1865-re négyszáz fős, majd az 1870-es években már 500 fős intézmény válhatott.¹⁰⁵

Az említett politikai és egyházpolitikai környezet Kunszt érsek 1866-ban bekövetkezett halálával, majd az 1867-es kiegyezéssel gyökeresen megváltozott. Hamarosan kultúráját és érzelmvilágát tekintve is határozottan magyarrá válhatott a kalocsai jezsuita gymnázium és kollégium, melynek tanárai szinte néhány éven belül a magyar kultúra kiváló művelői, tanítói lettek, s ez a környezet a magyar jezsuita szerzetesek nevelése, ill. további hivatások születése szempontjából is meghatározóvá vált. Az említett kultúrához 1848-49 öröksége természetesen hozzátartozott, s érdekességgént említjük meg, hogy már 1865 őszén megjelent, majd hosszú évtizedekre az intézmény egyik emblemikus tanáregyéniségévé vált P. Rosty Kálmán (1832-1905), aki szerzetessége előtt, fiatalon a honvédseregben harcolta végig a szabadságharcot, majd 1852-ben ő volt az első magyar novícius.¹⁰⁶ De az 1870-es évek kalocsai igazgatója, a cseh származású, mégis „kurucosnak” mondott P. Votka János (1825-1899) nevét is említhetnénk, aki szintén végigharcolta az 1848-as forradalmakat, majd fogadalomból kérte rendi előjáróitól Magyarországon történő alkalmazását.¹⁰⁷ Az alapítói szándék politikumát tehát hamarosan felülírták a

¹⁰⁵ A Kalocsai Főgymnázium története 1766-1896. In: A Jézus Társasági Kalocsai Érseki Főgymnázium értesítője 1896. 27-28, 31, 34-36. (A további hivatkozásokban röviden ld.: Értesítő + évszám)

¹⁰⁶ Értesítő 1904. A jubiláris szerzetes tanár, P. Rosty Kálmán S.J. hármas örömmünnepe 1853-1903. 5-10.

¹⁰⁷ Értesítő 1926-27. 3-7.; Prohászka Ottokár kalocsai tanárainak említésénél.

fejlemények, s az újabb magyar jezsuita generációk megjelenése, de az alapítás lényegi célját mégis elérte: egy méreteiben és színvonalában is ígéretesen fejlődő intézmény, s egy ambiciózus oktató-nevelő csapat indult el Kalocsán, határozott lépetekkel az országos hírnév felé...

„Lélekvesztőből zászlóshajó” – egy országos siker „titkai” a 19. században

Néhány évtized alatt az alig ismert kisgimnázium országos hírű „kirakatintézménnyé”, s a város egyik fő nevezetességévé vált Kalocsán. A látványos fejlődés kapcsán feltehető a kérdés, hogy vajon meghatározhatók-e a siker fő vonásai, jellegzetességei? Egy alapos elemzéshez az intézmény kapcsán fennmaradt forrásanyagok teljes feldolgozása volna szükséges, erre jelen tanulmány keretei között sajnos nem vállalkozhatunk.¹⁰⁸ Lehetőségünk van viszont a jezsuiták törekvéseinek „modellezésére”, a hangsúlyok ui. az iskola életéről részletesen beszámoló értesítőket lapozgatva, a nyomtatásban megjelent forrásokból is érzékelhetők. Az így kirajzolódó kép kétségtelenül egyedi, jellegzetes, amelyet érdemes volna más intézmények pályájával is összehasonlítani. Bízunk benne, hogy az iskolák történetéről írott munkák gyarapodásával, a különféle diákadatbázisok születésével és bővülésével az ilyen vizsgálatokra is lehetőség nyílik a jövőben. Addig is az iskola működtetésének alapelveit (a humángimnázium-jelleget, a tulajdonos érsekek és a szerzetesek kapcsolatát, páterek és fráterek csapatmunkáját, mennyiség és minőség kérdéseit), valamint a jezsuita nevelési-motivációs módszerek hangsúlyos elemeit tekintjük át az alábbiakban.

Klasszikus gimnázium – örökzöld érték vagy túlhaladott műveltség?

A korszakunk szempontjából meghatározó, 1883-as középiskolai törvény (1883:30 tc) alapvetően a klasszikus gimnáziumokra és a reáliskolákra építette a középfokú oktatást (utóbbiakból azonban csak mérnöki és matematikai-természettudományi pályákra lehetett tovább jelentkezni), országos szinten is megmaradt tehát a nyelvi-irodalmi tanulmányokat középpontba helyező, régi humán műveltség vezető szerepe, melyet társadalmi szinten ugyan jó néhányan vitattak, viszont jól illeszthető volt a jezsuita rend képzési hagyományaihoz, a „Ratio Studiorum” szellemi örökségéhez. A századforduló táján induló középiskolai reformmozgalmak általában „életszerűbb” oktatást sürgettek, több természettudománnyal és élő, nyugati nyelvek oktatásával, valamint figyelmeztetve a tanulók túlterhelésének veszélyeire (eszerint az új tudományos ismeretek nem egyszerűen hozzáadott többletként, hanem új struktúrában jelenhetnének meg hatékonyan az oktatásban).

¹⁰⁸ A témával kapcsolatos források részletes áttekintését ld. korábbi tanulmányunkban: Lakatos Andor: Jezsuita oktatás-nevelés Kalocsán (1860-1948). In: Múlt és jövő. A magyar jezsuiták száz éve (1909-2009) és ami abból következik. Jubileumi konferencia, Budapest, 2009. október 16-17. Szerk.: Molnár Antal és Szilágyi Csaba. METEM, Bp. 2010. 75-93.

Igazodva az országos tantervi követelményekhez, a kritikus hangok ellenére a jezsuiták határozottan kitarítottak a klasszikus humán műveltség mellett, és erre alapozták az iskolai munkát. Az oktatásban-óraszámokban így hangsúlyos szerep jutott a nyelveknek (latin, magyar, görög, német és francia vagy angol), melyek „kapuk” voltak a világ megismerésében, s melyek segítségével (a nyelvtan, az irodalom és a retorika művelésével) nem csupán beszélni, hanem gondolkodni (helyesen értelmezni, igényesen-stílusosan fogalmazni, érvelni, a nyelvhez kapcsolódó kultúrát megismerni) tanítottak. A 19. században egyre erősödő természettudományos műveltségre elsősorban a bölcsészettudományból eredő, arra építhető tudásanyagként tekintettek. A bölcsész szemlélet eszerint olyan előny, olyan „érzék” (sensus), amely a természettudományok művelésénél sem nélkülözhető. Az óraszámok tekintetében így alulmaradtak ugyan az „életszerű” tárgyak, mégis átlagon felüli lehetőségek nyíltak művelésükre a színvonalas szertárak létrehozásával, esti és hétféle előadásokkal és kísérletekkel, ill. önkéntes csoportokban végzett, szakkör jelleggel folytatott megfigyelő-kutató munkák keretében, melyek eredményei időnként nyomtatásban is megjelentek (ezek a lehetőségek értelemszerűen inkább a felsőbb évfolyamokban érvényesültek, hiszen tudatosságot és aktivitást feltételeztek).

A szertárak színvonalas felszerelésére, s az érdekes eszközbeszerzésekre egy korai példa, hogy már 1864-ben megjelent egy Morse-féle távíró, ill. „fényképiró-gép állvánnyal és egyéb fényképirásnál használatos vegyészeti készletekkel”¹⁰⁹. A fotózással és annak oktatásával a jezsuita páterek természetesen később, a 20. században is foglalkoztak. A távoli jezsuita missziók segítségével egzotikus tárgyak-felszerelések sorát kapta meg az intézmény, ásványtára és több gyűjteménye országos szinten is kiemelkedő volt, ezt a vezető szerepet a felszereltség terén később Klebelsberg Kuno miniszter is elismerte, amikor 1928-ban a gimnáziumot meglátogatta.

1878-ban Haynald érsek egy csillagdat létesített a gimnázium tetején azzal a szándékkal, hogy bővítse a természettudományos képzés spektrumát, s hogy a csillagászat is megfelelő módon beépülhessen az intézmény tudományos életébe. A vállalkozás háttéréről meg kell jegyeznünk, hogy hazánkban akkoriban kevés volt a csillagászati megfigyelő intézetek száma, s ezek közül is csak az ógyallai intézetben folyt rendszeres tudományos munka. Haynald érsek így ennek vezetőjét, Konkoly Thege Miklóst kérte fel a kalocsai obszervatórium megtervezésére és első készülékeinek beszerzésére.¹¹⁰ Noha a tanórák szintjén nem is jelentek meg a foglalkozások (a tanterveknél az intézményben az országos követelményekhez igazodtak), a csillagda megfigyeléseit-eredményeit a különféle önképzőkörök mégis jól hasznosították, abból akadémiákat (vagyis nyilvános, házi előadásokat) rendeztek, sőt rendszeresen közleményeket jelentettek meg. P. Fényi Gyula (1845-1927) tevékenységének köszönhetően pedig a század végére az obszervatórium

¹⁰⁹ Értésítő 1864. 6.

¹¹⁰ Értésítő 1894. 5.; Tóth Mike S. J. írása: A kalocsai observatorium. 5-23.

elindult a világhírnév felé. A napkutatókra, a napkitörések megfigyelésére ui. az alföldi város légköri viszonyai között is kiváló lehetőség nyílt, hiszen magas volt a napsütéses órák száma, és szorgalmas megfigyelésekkel sikerült nemzetközi viszonylatban is jelentős eredményeket elérni. Elsőként Kalocsán rögzítettek és összegezték adatokat több évtizeden át, napi rendszerességgel a naptevékenységről, melyeket a csillagászat máig sem nélkülözhet, így lett Fényi Gyula személyében egy jezsuita páter a legtöbbet idézett magyar csillagász. A csillagászati műszerek mellett már az 1880-as évek végétől rendszeresen mérték a föld rezgéseit és az időjárási adatokat is, s a meteorológiai adatcsere kapcsán Kalocsa rádiós összeköttetésbe került Európa nagyvárosaival. Ennek a kapcsolati hálónak az első világháború vágta el a szálait, szomorú módon véget vetve sok hasonló kezdeményezésnek és lehetőségnek.¹¹¹

Támogatók megnyerése – érsekek és jezsuiták évszázados, jó kapcsolata

A fentiekben említett siker fontos eleme volt, hogy nemcsak az alapítás idején, hanem hosszú távon is jó maradt az intézmény tulajdonosának és működtetőinek viszonya, azaz a mindenkori érsekek és a jezsuiták kapcsolata.

Az évszázados jó viszony nem volt véletlen, a rend kiemelkedő teljesítménye állt mögötte. A jó kapcsolat ápolására, megfelelő előkészítésére nagy gondot fordítottak, részben az intézmény programjában (ünnepein, reprezentációjában), de ezen túl a háttérben, a potenciális döntéshozók és „kulcsemberek” megnyerésében is (rendszeres tájékoztatással, beszámolókkal, beszélgetésekkel, melyekről még emlékeztetőket is vezettek).

Kunszt Józsefet 1867-ben Haynald Lajos bíboros-érsek követte, akit a rend később Kalocsán második alapítójaként tisztelt.¹¹² Haynald szimpátiája a jezsuiták irányában korábbi eredetű volt, még 1846-ban, szemináriumi tanárként tett nyugat-európai tanulmányútján megcsodálta a jezsuiták néhány intézményét, és dicsérte azok átgondoltságát-célszerűségét (Lüttichben látta a jezsuiták gázzal világított, vízzel fűtött kollégiumát, és megtapasztalta egy 14 napos jezsuita lelkigyakorlat hangulatát).¹¹³ 1872-ben, már érsekként határozottan védte a rendet Pest vármegye közgyűlésén, amikor a közhangulat, a politikai légkör a jezsuiták számára kedvezőtlen volt, s a képviselők a rend „beszivárgása” ellen tiltakoztak. Haynald mindent megtett, hogy bemutassa-bizonyítsa kalocsai iskolája életrevalóságát és sikerét, nem véletlenül hozta el többször is Trefort Ágoston vallás- és közoktatásügyi minisztert intézménylátogatásra.¹¹⁴

¹¹¹ A csillagda történetéhez ld.: Mojzes Imre: A kalocsai Haynald-obszervatórium története. Budapest, 1986. 139 o. Az interneten ld. <http://mek.oszk.hu/03200/03286/html/tallozo1/kalocsa2.html>

¹¹² A fejezetben említett kalocsa-bácsi érsekek életrajzi és érseki szolgálati adatai: Kunszt József (1790-1866) 1851-1866, Haynald Lajos (1816-1891) 1867-1891, Császka György (1826-1904) 1891-1904, Városey Gyula (1846-1910) 1905-1910.

¹¹³ Haynald Lajos útinaplója, feljegyzései. KFK, Ms. 169/2. 3-58.

¹¹⁴ Értesítő 1896. 40-41, 50-52.: A Kalocsai Főgimnázium története 1766-1896.

Haynaldot 1891-ben Császka György érsek követte, aki korábban, már szepesi püspökként a kalocsai gimnázium Mária-kongregációjának egyik fő támogatója volt. A templom szószerének felújításában is segédkezett, s nevét többször is kiemelt támogatóként említették az évkönyvekben.¹¹⁵ A jó viszony tehát már Császka érseksége előtt is megalapozott volt.

A 20. század elején, Városhy Gyula érsek személyében pedig a gimnázium egykori diákját láthatták viszont egykori tanárai. Városhy diákmúltjával kapcsolatos érdekesség, hogy ő volt az egyik szónoka az 1866-ban, Kunszt érsek halálakor tartott kalocsai megemlékezésnek. Városhyt később, székesfehérvári püspök korában P. Rosty Kálmán kiemelkedő tanítványai között emlegették, pl. Apponyi Albert gróf mellett.¹¹⁶

Látható tehát, hogy az érsekek esetében hosszú időn át a jezsuiták elkötelezett híveivel van dolgunk, akik sokoldalúan és gyakran támogatták az intézményt, nagyobb beruházásaiban csakúgy, mint a javítási és karbantartási költségekben, a megfelelő tanári létszám fenntartásában vagy éppen kiadványok megjelentetésében, szegény diákok segélyezésében, stb. A rend a század végére befolyásos öregdiákjai révén is jeles támogatókhoz jutott, az érsekek megnyerésével viszont egy több mint 80 ezer holdas egyházi nagybirtok jövedelmeit „csatornázták be” a gimnázium gazdálkodásába, s ez mindenképpen stabil háttérrel, komoly lehetőségeket jelentett a színvonalas működéshez.

Az említett támogatás érdekében a jezsuiták szorgosan tevékenykedtek. Szolgálatkészek voltak az érsekek irányába, de mindezt értékeik-elveik mentén tették, nem szolgálalkúen. Az utókor nézeteltérések, konfliktusok emlékét is megőrizte. Egy alkalommal pl. Haynald érsek kérte egy kivételezett ifjú soron kívüli felvételét, melyet a jezsuiták nevelési elveikre hivatkozva megtagadtak. Haynald állítólag indulatosan megjegyezte, hogy a kalocsai jezsuiták egyik legnagyobb támogatójuknak tudhatták, „de ha kell, akár túl is adhat rajtuk”, mire Hennig Alajos S. J. rektor higgadtan csak annyit válaszolt „Kegyelmes uram, in manu Dei sumus.” Vagyis a rend sorsát Isten kezébe helyezve, csendben várt. Végül az érsek megnyugodott, s a jezsuiták a helyükön maradhattak...¹¹⁷

A támogatás természetesen mindkét fél számára gyümölcsöző volt, s azt sem lehet említés nélkül hagynunk, hogy a jezsuita oktatás-nevelés egyik legfőbb „haszonélvezője” éppen a Kalocsa-Bácsi Főegyházmegye volt. Az érettségizők pályaválasztását tekintve ui. nagyon jelentős volt a papi és szerzetesi hivatások aránya, s az egyházi pályát választók létszáma általában az abszolút első helyen állt a végzősök 30-40 %-val (évente kb. 10-15 fővel). A papi hivatások főként az érsekségnél jelentkeztek (de szerzetesi pályát is sokan választottak), és így általánosságban elmondható, hogy az egyházmegye papképzésében, hivatásainak alakulásában igen fontos szerepet játszottak a jezsuiták.

¹¹⁵ Értésítő 1887. 30.; Értésítő 1889. 30.; Értésítő 1891. 65.

¹¹⁶ Értésítő 1904. 13.

¹¹⁷ Velics László S. J.: Magyar jezsuiták a XIX. században. Kalksburg, 1902. 144.

Csapatmunka – páterek és fráterek

A jól képzett jezsuita atyák, a nagy tekintélyű páterek tanári munkáját kevésbé iskolázott fráterek (egyszerű szerzetes testvérek) segítették. A kalocsai jezsuita rendház (rendi szóhasználat: kollégium) lakóit tekintve, az iskola fénykorában 20 szerzetes tanár mellett kb. 15 fráter is szolgált. Ez az utókor szempontjából szinte „láthatatlan csapat” (segítő, technikai személyzet), nagyon is fontos szerepet játszott a gimnázium működésében, és elkötelezett munkájával biztos háttérrel adott a hétköznapi tanító-nevelő tevékenységéhez. A jezsuita iskola hatékonysága szempontjából ugyanis egyáltalán nem volt mellékes a friss levegő, a bevetett ág, az udvarok-játékok rendje stb. (a rendszeres szellőztetést és a mozgást egészségi szempontok miatt is nagyon komolyan vették). A konyha működése, az ételek kellő változatossága és minősége szintén fontos szempont volt az ifjúság megfelelő növekedése-fejlődése szempontjából. Igényesség, korszerűség és praktikus gondolkodás jellemezte a páterek és fráterek közös munkáját, s mindemellett a diákok számára szórakoztató, ötletes megoldások sem hiányoztak: az épület bővítései során pl. a konyhától távol eső ebédlőbe az étel kis vasúti kocsikon érkezett, egy-egy szerelvényen mintegy 30-40 tányérral (egy-egy osztály számára). A kiépített vasúti pálya egyrészt biztosította a gyors tállalást, az ételek kellő hőfokát, és emellett valószínűleg kedvelt lehetett a növendékek körében.¹¹⁸

Mennyiség és minőség szempontjai – tehetséggondozás

A jezsuiták optimálisan fenntartható intézmény létrehozására törekedtek, a költségvetés szempontjából természetesen nem volt mellékes a létszám, s ezzel kapcsolatosan a befizetett tandíjak és kollégiumi ellátási díjak összege sem. A gimnáziumban összesen 10 osztály volt, mivel a 8 osztályos gimnázium első két évfolyamában általában 1-1 párhuzamos osztály indult, mindez kb. 450-500 növendéket jelentett. A kollégium (Stephaneum) a Haynald-féle bővítés után, 1886-tól 160-180 fő befogadására volt alkalmas, de ezt a keretet csak néhány évig töltötték be, utána a létszámot fokozatosan visszaszorították a korábbi szintnek megfelelő kb. 120-130 főre, hogy győzzék kellő figyelemmel és nevelői energiával. Kalocsáról szintén kb. 120 növendék járt be helybeliként, így még mindig marad az iskola teljes létszámából 150-200 diák, akinek ellátásáról kevesebbet tudunk, köztük voltak az egyházmegye kisszeminaristái, ill. nagyobb részt ők voltak azok, akik a városban házaknál-családoknál kaptak szállást és kosztot. A városi szállásadókat csak az intézmény engedélyével-ajánlásával lehetett igénybe venni, és feladatuk volt a diákok ellenőrzése, napirendjének biztosítása, melyhez szabályzatot is kaptak miheztartás végett.¹¹⁹ A városban általában olcsóbb ellátást tudtak biztosítani a

¹¹⁸ Értésítő 1888. XVIII.

¹¹⁹ Értésítő 1905. 38-50. Házi szabályzat a J. t. kalocsai érseki főgimnázium deáktartó gazdái számára.

Stephaneumhoz képest, bár itt is előfordulhattak kivételek (az externisták egy része éppen különleges szolgáltatásokat és színvonalat keresett a városi vendéglátónál).

A tanévek kezdetben októbertől júliusig tartottak, majd az 1860-as évek végétől beállt a maihoz hasonló időbeosztás, szeptemberi kezdéssel és júniusi vizsgákkal. A tandíj 12-14 forint volt, az ellátási díj a Stephaneumban évente 300 Ft. Ez kétségkívül komoly összeg volt, így azok számára, akik szegényebbek voltak, léteztek különféle segélyezési eljárások, melyek a 19. század végén már több mint 300 diákot, vagyis a növendékek jelentős részét érintették.

A vallást tekintve a katolikus mellett a legjelentősebb a zsidók száma volt, évente kb. 20-30 között mozgott az izraelita tanulók létszáma, s ez a szám az első világháború után némileg csökkent, akkor inkább csak 10 körül járt. (A két háború között viszont megjelent néhány református, ill. evangélikus diák is, amire korábban nem nagyon volt példa.)

A szülők foglalkozását tekintve a földbirtokosoké maradt mindvégig a főszerep (kevés nagybirtokos mellett néhány középbirtokos és sok kisbirtokos, ill. gazdasági tisztviselő), kb. 140 növendék származott ilyen családból. Ezt követte az iparosok (90) és a tisztviselők tábora (90), majd az egyéb értelmiségiek (70 pap, tanár, művész stb.), a kereskedők (45), végül a magánzók (40 tőke- jövedelemből, járadékból élő).¹²⁰ A 19. század végére a kereskedők és iparosok aránya némileg csökkent, és helyettük megnőtt a tisztviselők és az értelmiségi szülők száma (kb. 100-100 főre), különösen a tanárok növekedése érzékelhető markánsan a kalocsai Tanítók Házának 1896-os alapítását követően, itt ui. kedvezményes lakást-ellátást kaphattak a tanítók gyermekei. (Korábban az egyházmegye népiskoláinak tanítói általában nem engedhették meg maguknak, hogy gyermekeik ellátását a Stephaneumban megfizessék.)

Az 1887-88-as tanévből fennmaradt egy önálló lapon szereplő, nyomtatott lista a Stephaneum növendékeiről a következő információkkal: név, osztály, megye és egy szám (feltehetően azonosító, melyet talán a ruhákba kellett hímezni). A lista érdekessége, hogy a nemesi, ill. lovagi származásúakat csillaggal jelölték. A 170 név között 77 nemes és 8 arisztokrata (báró, gróf) szerepelt, vagyis a nemesek száma összesen 85 volt, ami akkor a teljes létszám felét jelentette.¹²¹

A szociális segítség, a különféle ösztöndíjak-segélyek világa valójában az 1890-es évekre épült ki és erősödött meg igazán, bár a támogatások különféle formái természetesen a kezdetektől fogva jelen voltak az intézmény életében. A 19. század végére összesen kb. 300 diákot érintettek a különféle segélyek (tandíjmentesség, ösztöndíj vagy lakhatási-ellátási kedvezmény). A tandíjmentesség általában részleges volt (azaz nem a teljes összeget engedték el, inkább tandíjfizetési kedvezményről beszélhetünk), és kb. száz főt érintett. Az ösztöndíjasok száma elérte a százat

¹²⁰ Az említett számok az 1880-90-es évek átlagát jelentették, ettől az időtől közöltek részletes foglalkozási adatokat az értesítők.

¹²¹ A négy oldalas listát ld. az 1888-as Értesítő végén.

(személyenként 20-150 forintos összegekkel), a legtöbben a Katona-ösztöndíjat¹²² kapták, s az országosan megpályázható-elnyerhető ösztöndíjak mellett voltak még tehetős családok által alapított ösztöndíjak (ezeket időnként az adományozó családok későbbi generációi vették igénybe), valamint jubileumi ösztöndíj-alap is (melyet az intézmény fennállásának jeles évfordulói alkalmából, volt diákok alapítottak és gyarapítottak). További száz diák étkezett ingyen kosztosként az érsekségen, kanonokoknál, városi családoknál és a kalocsai iskolanővéreknél. Az 1885-ben alapított Josephinumban 20 szegény, tehetséges diák kapott ellátást, cserébe instruktori segítséget nyújtottak a Stephaneum módosabb növendékei között. Az egyházmegyei Kiszemináriumban lakó papi hivatások ellátása is biztosított volt, így az ő tanulásuk is kedvezményesnek nevezhető. Természetesen elképzelhető, hogy a különféle kedvezmények és ösztöndíjak világában átfedés is volt, azaz egy-egy diák talán több lehetőséget is igénybe vehetett, erre vonatkozóan egyelőre nincsenek pontos információink. Ezt a lehetőséget is figyelembe véve a kedvezményezettek számát kb. 200-250 főre becsüljük, s ez a szám így is jelentősnek mondható, hiszen a teljes diáklétszám kb. felét jelenti.

A „szociális hálót”, a különféle kedvezmények szorgos és gondos kialakítását valójában tehetséggondozási programnak is nevezhetjük a jezsuiták részéről, hiszen így vált lehetővé, hogy a tehetős elit mellett az intézmény mezővárosi és paraszti környezetének tehetséges gyermekei is nagy számban bekapcsolódhassanak az országos hírű gimnázium életébe.

A jezsuita nevelés jellegzetességei – motivációs tényezők

A kalocsai jezsuiták a gimnáziumi nevelést olyan folyamatnak tekintették, melyet egészében (elejétől a végéig) lehet hatékonyan végezni, ezért csak 8-12 éves gyerekeket fogadtak be az intézménybe, később már csak ritkán, kivételes esetekben vettek át diákot. Ezzel összefüggésben a nevelés egyik legfontosabb alapelve a különböző korosztályok elválasztása, külön kezelése volt (három szakaszra bontva, nagyon következetesen, azaz tantermekben, étkezésnél, tanulásnál, játékban, udvaron stb. egyaránt), mivel korosztályonként mások voltak a motivációs módszerek. Fontos volt az állandó tanári-nevelői felügyelet, mely a nap 24 órájára kiterjedt („örangyal módra”, azaz gyakran a háttérben, csak szükség esetén előlépve). Ezen kívül fontos volt a diákok önszerveződésre-önállóságra nevelése (tele voltak különféle célokra alakult testületekkel, egyletekkel-önképzőkörökkel, gondozták az iskola felszereléseit, a játékokat vagy télen a jeget), és végigkísérte őket a versengés, ill. ezzel összefüggésben a jutalmazások sora. Az alsóbb osztályok két táborra oszlottak (klasszikus római mintára: Castra Romanorum és Castra Punorum), mindkét táborban (azaz padsorban) teljes tisztségviselői sorral (consul, censor, quaestor, tribunus, aedilis, decurio stb.) Ha valaki felelt, a másik táborban lévő

¹²² Ez Katona István (1732-1811) jezsuita történetíróra emlékeztetett, aki 1790-től haláláig Kalocsán élt kanonokként.

megfelelője-párja felállt, és hibáit kijavíthatta, s a helyes javításokat eredményként jegyezték az egész tábornak. A felelések tehát egyben versenyek voltak, ahol a táborok is győztek vagy veszítettek, így a közösségi érzés, a becsületérzet is motiválta a munkát, a teljesítményt. A versenyt időnként természetesen lezárták, és diadaljelvényeket tűztek ki. A táborokon belül is verseny zajlott, csak éppen a különféle feladatokért-megbízatásokért. Az előjárókat-tisztviselőket ui. a közkatonák „kihívhatták”, és a köztük vívott tanulmányi versenyek alapján a helyüket elfoglalhatták. A decuriók 2-3 hozzájuk rendelt közembert minden nap kikérdezték a leckéből, s a felsőbb hivatalok viselőinek kihívásához legalább decuriónak kellett lenni. A consul csak úgy volt leváltható, ha három külön versenyben legyőzték.¹²³

Az évről-évre megjelenő értesítők nem véletlenül kapták az „érdemsorozat” alcímet, azokban valóban a diákság érdemei, eredményei álltak a középpontban. Az elismerések tág rendszere volt kialakítva különféle dicsérő okmányok formájában. A havi osztályzatok alkalmával a legkiválóbbak érdemkeresztet kaptak, melyet egy hónapon át viselhettek. Az év végén kiadott érdemek (praemiumok) jelentősebbek voltak, ezeket az ezüst-érmeket a díjazottak már egész életükre megtarthatták. Minden osztályban minden egyes tárgyból adtak ilyet, latinból néha kettőt is. Az év végi záróünnepélyen osztották ki az intézeti érmeket, a szülők és a vendégek jelenlétében, időnként az érsek vagy egy-egy segédpüspök, kanonok adta át személyesen, nemzeti színű szalagon. Az ünnepélyességet trombiták harsogása fokozta, éljen kiáltásokkal. Az eredmények hirdetése meglepetés volt a díjazottak számára. Az érmeket a díjazottak a következő év ünnepein ruhájukon viselték, a legkiválóbbak intézeti érdemkereszteket kaptak.

A teljesítmények megítélésében segített a rendszeres visszajelzés: a diákok naponta szóbeli, hetente írásbeli értékelést kaptak, a havi értékelést már szüleiknek is rendszeresen megküldték. A versenyszellem motiváló hatását a nagyobb korosztálynál, a harmadik szakasznál felváltotta az önképzőkörök és szakkörök munkája, s a határozott fellépést és az önálló kezdeményezést színpadi munkával-élményekkel (akadémiák, színdarabok, zenekarok, egyéb szereplések) igyekeztek fejleszteni.

A vallásos nevelés egyik kiemelkedően fontos helyszíne volt 1870-től a Mária-kongregáció. Önkéntes tagsággal két korcsoportban, heti egy üléssel (felolvasásokkal, áhítattal), választott tisztviselőkkel (pl. pénztáros, könyvtáros, beteglátogató), az erkölcsileg gyengülők-mulasztók megintésével, egyesületi formában működött. Az 1880-as évek végén mintegy 120-150 tagja volt (az iskola teljes létszáma ekkor 500, a Stephaneumé 170 körül mozgott). A cél a meggyőződéses vallásos emberek nevelése volt, s ez szorosan összefüggött az érzelmi neveléssel is, melyről Menyhárt László S. J. (1849-1897) igazgató így írt 1888-ban: *„A nevelésnek és oktatásnak célja nem annyira az ész, mint a szív kiművelése. Az emberi szívnek pedig megvan az a rossz tulajdonsága, hogy az ész szavát sokszor nem követi, ha az még oly világosan beszél is. Tudományos és művelt*

¹²³ Menyhárth László S. J. igazgató *Néhány nevelési elv* c. írását ld. Értesítő 1888. III-XXVIII.

*emberek éppen olyan gonoszak és vadak lehetnek más formában, mint akár Belső-Afrika vadai. Az a tudományos művelődés és fölvilágosodás tehát nem fog sokat használni, ha a vallás hatásos indító okai nem ragadják meg a szívet.”*¹²⁴

A jezsuiták megfogalmazták, hogy a hazaszeretet, becsület, önértzet szép dolgok, de önmagukban kevesek a neveléshez. Fontosnak tartották viszont, hogy a vallásos nevelés ne bigott módon, a külsőségekre törekedve történjen. A Mária-kongregáció kapcsán hangsúlyozták, hogy az nem pusztán ájtatosságra való gyülekezés. Elsődleges a kötelesség-munka lelkiismeretes teljesítése (a képességeknek megfelelően), azután a szociális és társadalmi érzékenység fejlesztése különféle szakosztályokban (pl. munkás, sajtó, beteglátogató, rabokat gondozó, missziós stb.), végül a társadalmi bajok orvoslása a közösségi tudat, összetartozás érzésének felébresztésével, ill. a felebaráti szeretet gyakorlásával.

A kisebb kongregáció 30-40 tagú volt, a nagyobb 70-80. A kb. 30 jelölttel együtt tehát a tagság teljes létszáma összesen 100-120 volt, ez az iskola létszámának 20-25%-a volt. Figyelembe véve azonban, hogy a nagyobb kongregáció volt a népesebb, az idősebb korosztálynál ez az arány akár 40-50%-os is lehetett (mivel ott az osztályok létszáma is kisebb volt). A csatlakozás önkéntes volt, s úgy tűnik, a diákok fokozatosan „belenőttek”, a hatás kétségtelenül jelentőssé vált úgy a gimnáziumban, mint az intézményen kívül is.

A Mária-kongregációkkal ui. a jezsuiták egyfajta „katolikus szellemi arisztokráciát” kívántak nevelni, s a kongregációs programok kapcsán előbb-utóbb budapesti, sőt nemzetközi (pl. római) kapcsolatok is kiépültek, s mindennek jelentőségét a későbbiekben mások is felismerték.

Nagyfalusy Lajos S. J. (1879-1965) „Kalocsa az újkori magyar hitélet gyújtófáklyája” címmel írt 1939-ben az intézmény szerepéről a katolikus megújulásban. Három fő tényezőt emelt ki: a lelkigyakorlatok mozgalmát, mellyel útnak indultak a kalocsai páterek, a Jézus Szíve-kultuszt, melynek fő mozgatója Tóth Mike volt, s a Mária-kongregációkat, melyek szerepét a katolikus értelmiség kinevelésében óriásinak minősítette: *„Mindezzel nem másoktól akarjuk elvitatni az érdemeiket, csak rá akartunk mutatni, hogy hazánk katolikus hitéletének és vallásos mozgalmainak gyökerei, forrásai nagyrészt Kalocsára és pedig annak Kollégiumára vezetnek vissza.”* – állapítja meg Nagyfalusy.¹²⁵

Iskolai példák és iskolán túli példaképek

Az apostoli lelkületű, nagy hatású székesfehérvári püspök, Prohászka Ottokár (1858-1927) kisdíakként Nyitráról érkezett Kalocsára 1871-ben, s itt töltött éveinek fontosságát később maga is számos alkalommal elismerte ünnepi beszédeiben és írásaiban. P. Fényi Gyula (a későbbi világhírű csillagász) tanította neki a

¹²⁴ Értésítő 1888. IX.

¹²⁵ Értésítő 1938-39. 4.; Nagyfalusy Lajos: Kalocsa az újkori magyar hitélet gyújtófáklyája. (A Kalocsai Jézus-társasági Szent István Gimnázium Évkönyve az 1938-39. iskolai évről. Kalocsa, 1939.)

természetrájt, kollégiumi prefektusa a híres szónok és legendás tanár, P. Rosty Kálmán volt. Igazgatója a zeneszerző, P. Hennig Alajos (akit unokatestvére, Liszt Ferenc többször is meglátogatott, és koncerteket is adott), rektora a kurucos P. Votka János, aki végigharcolta az 1848-as forradalmakat, így lett „cseh pártfőnökből magyar hitbajnok”. Tanárai közül az önfeláldozó, betegeket látogató P. Belus Ferenc a Kalocsán dühöngő kolera áldozata lett 1873-ban, és ott voltak P. Groeger Vilmos és P. Menyhárt László misszionáriusok, akik később bejárták Afrikát, Amerikát és Ausztráliát (Menyhárt a Kalocsán megkezdett meteorológiai méréseit Afrikában is folytatta, fordított, földművelést tanított és botanizált, felvirágoztatva Boroma és Zumbó telepeit, s az afrikai misszióban halt meg 1897-ben). 1871-től egy éven át Kalocsán tanított az ifjú P. Tóth Mike, aki szorgalmasan járta hazánk bányáit, hogy megírhasa Magyarország ásványait ismertető kézikönyvét, és létrehozza a gimnáziumban az ország egyik legjelesebb ásványtár-gyűjteményét. Nagy hatással volt Prohászka az evangéliumokban említett „gyermeki hitet” megszemélyesítő P. Raile Jakab lelkülete, s a Kalocsán működő, akkor még újdonságnak számító Mária-kongregáció is. A felsorolás hosszúra nyúlt, de tanulsága rövid: nem akármilyen iskola, nem akármilyen környezet volt ez a későbbi „lánglelkű püspök” számára.¹²⁶

Az iskolai példák helyét az emlékezetben előbb-utóbb átvették az iskolai példaképek. A gimnázium hatása szempontjából szinte felbecsülhetetlen jelentőségű, hogy az intézmény 19. századi története gazdag önfeláldozó, nagy egyéniségekben. Az ő példájuk, (vér)tanúságuk minden bizonnyal erősen hatott, és életre szóló útravalót adott neveltjeiknek.

¹²⁶ Értesítő 1926-27. 3-7.; P. Alaker György S. J. írása: Szent Ignác rendje és Prohászka Ottokár.

Tomori Pál
Főiskola

TUDOMÁNYOS
MOZAIK
16. kötet

2019

ISSN 2063–1227

ISBN 978–615–80727–4–8

Kiadó: Tomori Pál Főiskola

Felelős vezető: Dr. Meszlényi Rózsa

Tomori Pál Főiskola

TUDOMÁNYOS MOZAIK

16. kötet

Határtalan tudomány

Budapest, 2019

Szerkesztette:

Dr. Csanádi-Bognár Szilvia

Dr. Fata Ildikó

Lektorálta:

Dr. Kromják Laura

TARTALOMJEGYZÉK

Előszó	10
--------------	----

LEKO Tomislav

Bosnia and Herzegovina at the Watershed of Histories and Cultures: Heritage and the Shaping of Modern State Based on European Values, EU Accession and Vigorous Bilateral Relations with Hungary.....	11
---	----

I. MŰVÉSZETTÖRTÉNET

DR. CSANÁDI-BOGNÁR Szilvia

Sokszorosított jelenlét. Műtárgy-reprodukciók a központosított tervgazdálkodás időszakában	18
---	----

DR. KISSNÉ DR. BUDAI Rita

Képzőművészet a hálón. Művészeti blogok és videó-csatornák Magyarországon	27
--	----

DR. SZALAY Gyöngy

Épületornamentika. Szenes-ház.....	36
------------------------------------	----

ZUGOR Zoltán

Attila és a hunok a filmiparban.....	48
--------------------------------------	----

II. GAZDASÁGTUDOMÁNYOK

GYULAFFY Béláné DR. BERÉNYI Mária

Régiók változása – nemzetközi együttműködés.....	67
--	----

HARNOS László

A városfejlesztés és a lakáspiac kapcsolata Sopronban.....75

DR. HEGEDŰS Mihály

A digitalizáció hatásai a számviteli és adózási rendszerekre.....82

Krisztina HOLMÁR

Comparative Analysis of the Tax Systems in the Central and
Eastern European Countries.....95

MOLNÁR Petronella

Magyarországi önkormányzati vállalatok elemzése csőd-előrejelzési
modellekkel..... 113

MOLNÁR Petronella – DR. HEGEDŰS Szilárd

Közfeladatot ellátó vállalatok és a piaci alapon működő vállalatok
összehasonlító elemzése..... .124

III. TÁRSADALOMTUDOMÁNYOK**DR. DOMBORÓCZKY Zoltán**

Menedzselhető-e a kreativitás?134

GAJZÁGÓ Gergő

Kreatív ipar és városfejlesztés Dunaújvárosban.....142

DR. Laura KROMJÁK

From Cultural Homelessness to Cultural Awareness: Creative Industries
as Engines of Cooperation between Bosnia-Herzegovina
and Its Diaspora.....150

DR. LAKATOS Andor

Országos hírű nagygymnázium egy alföldi kisvárosban – jezsuita sikertörténet Kalocsán (1860-1920).....	167
---	-----

DR. Ömür ÖNHON

The Impact of Leadership Behavior on Work Engagement: The Mediating Rule of Self-Efficacy.....	180
---	-----

DR. Ihor RUDENKO – Sophia RUDENKO

Tourism Potentials of Poltava Region as a Condition for Cultural Development.....	200
--	-----

DR. SCHUCHMANN Júlia

A kreativitás mint gazdasági erőforrás.....	207
---	-----

DR. ZSARNÓCZKY Martin

A magyarországi egészségturizmus vizsgálata egy XXII. kerületi idősek körében végzett kérdőíves felmérés alapján.....	218
--	-----

IV. ABSTRACTS

Abstracts	228
-----------------	-----